

راه‌های استحکام خانواده در سیره نبوی (ص)

جمال فرزندوحی[□]

استادیار گروه معارف اسلامی دانشگاه ایلام

لیلا کوهی^{□□}

دانشجوی کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث دانشگاه ایلام

(تاریخ دریافت: ۹۱/۳/۲۵ تاریخ تصویب: ۹۱/۶/۱)

چکیده

این پژوهش که به استحکام خانواده و راه‌های تقویت این نهاد مقدس به شیوه زندگانی پیامبر اعظم (ص) می‌پردازد، با روش اسنادی و کتابخانه‌ای انجام شده و در ضمن تبیین موقعیت حساس خانواده، سعی بر آن بوده است که با استناد بر شواهد و قرائنی همچون ساختار خانواده که به مراتب و مرزهای درونی و بیرونی اشاره دارد، اهداف تشکیل خانواده را نیز در تأمین نیازهای مادی، عاطفی و معنوی انسان از جمله دست‌یابی به سکون و آرامش برشمرد و اعلام کند که دست‌یابی به اهداف والای مکتب اسلام و حفظ و حراست دقیق و مستمر از آن، نیازمند توجه جدی به خانواده و متحقق کردن قوانین مربوط به خانواده در اسلام است و ضروری است که تمامی برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌ها باید در راستای تعالی و مصالح خانواده باشد و در این حال کار و اشتغال در خانواده را طوری بیان می‌دارد که اثرات و نتایج آن به طور واضحی آشکار باشد. در آخر با بیان کردن نقش انگیزه‌های مقدس اشتغال در خانواده، مروری بر زندگانی حضرت رسول (ص) می‌کند و هزینه‌های زندگانی آن حضرت را از طریق گزاره‌های متون اسلامی بیان می‌کند. اینها فقط مروری بر چند عامل اندک از هزاران عوامل درونی و بیرونی در زندگانی خانوادگی هستند که با رجوع به سیره پیامبران مخصوصاً پیامبر اکرم (ص) وائمه

□. E-mail: farzandwahy@yahoo.com

** E-mail: leilakoohi44@yahoo.com

اطهار (ع) و سرلوحه قرار دادن زندگی آنان، این عوامل اثرگذار در خانواده به بهترین نحو در خانواده به اجرا درخواهد آمد.

کلیدواژه‌ها: استحکام و انسجام، سیره نبوی (ص)، نهاد خانواده، مکتب اسلام، ازدواج، تربیت، عفت.

مقدمه

کاملاً روشن است که اولین عامل و مهم‌ترین ابزار جامعه‌پذیری افراد جامعه، نهاد خانواده است. هویت انسانی در خانواده شکل می‌گیرد و در حقیقت رفتارهای آدمی برگرفته از تربیتی است که در این نهاد مقدس می‌بیند. شخص در آنجا پرورش می‌یابد، به مرحله تکامل می‌رسد و در موقع ورودش به جامعه و ارتباط او با گروه‌های دیگر، این خانواده است که نقش اصلی را ایفا می‌کند.

این‌گونه است که خانواده زیربنای تمام روابط اجتماعی انسان و به نوعی باعث تکاملش می‌گردد. در حقیقت خانواده خشت بنای اجتماع است و اگر خانواده‌ها سالم و متعالی و استوار باشند می‌توان به داشتن جامعه‌ای سالم و استوار امیدوار بود (بهشتی، ۱۳۸۵: ۳۴). حال اگر خانواده‌ای دچار اختلال و نابسامانی باشد، در این وضعیت، فردی که وارد عرصه‌های مختلف اجتماعی شده است، دچار بحران هویت می‌شود و نمی‌تواند خود را با ارزش‌های پذیرفته شده در جامعه هم‌نوا کند و نقش خود را به خوبی ایفا نماید. در عصر حاضر، نظام خانواده دچار مشکلات و چالش‌های اساسی شده و حتی گاهی اساس و تمامیت آن زیر سؤال رفته است. اختلافات خانوادگی، طلاق، فرزندان بی‌سرپرست، بزه‌کاری جوانان و نوجوانان، همگی نشان‌دهنده مشکلات اساسی در خانواده‌های ماست. دوری از هویت دینی و ملی و پذیرش هویت‌های دنیاگرایانه و دور از اخلاقیات انسانی بسیاری از مردم ما را تهدید می‌کند.

در این بین کلمات رسول خدا (ص) و ائمه معصومین (ع) و سیره خانوادگی آنها در این باره، ظرایف و رفتاری جالب توجه در بر دارد که هر چند جزئی است، ولی در تحکیم پایه‌های خانواده نقش اساسی دارد. قرآن کریم در آیه ۲۱ سوره احزاب، حضرت رسول اکرم (ص) را به‌عنوان الگویی نیکو معرفی می‌کند. و بیان می‌دارد که رفتار و گفتار آن حضرت در ابعاد گوناگون آموزنده، قابل فهم و تازه است. رفتار اشخاص عادی با تغییر شرایط زمانی و مکانی تغییر می‌پذیرد، اما رفتار و شیوه‌ی زندگی رسول اکرم (ص) هیچ‌گاه به کهنگی نمی‌گراید و در تمام بسترهای تاریخی تازگی دارد. از این رو، سیره‌ی آن پیشوای عزیز در عصر ضدیت با ارزش‌ها و گرایش روز افزون به سمت مصرف‌گرایی و مدپرستی، درس «چگونه زیستن» است (برهانیان، ۱۳۸۵: ۱۴۳).

۱-۱ مفهوم خانواده

از بدو پیدایش انسان بر روی کره زمین، همواره زنان و مردان، با تشکیل کانونی به نام خانواده عمری را در کنار یکدیگر گذرانیده و فرزندی در دامن پر مهر خویش پرورانده و از این جهان رخت بر بسته‌اند. طبیعی‌ترین شکل خانواده همین است که هیچ عاملی جز مرگ نتواند پیوند زناشویی را بگسلد، و میان زن و شوهر جدایی افکند. برای تعریف کامل خانواده می‌توان از دیدگاه‌های مختلف بهره گرفت، که پاره‌ای از این تعاریف سطحی و پاره‌ای دیگر عمیق‌اند و پرواضح است، که هر چه دیدگاه ما عمیق‌تر باشد به شناختی کامل‌تر و قابل اعتمادتر رسیده‌ایم، و هر چه شناخت کامل و عمیق باشد بهتر می‌توانیم به این نهاد مقدس رونق ببخشیم و تنزل و ناپایداری را از محیط آن دور سازیم (بهشتی، ۱۳۸۵: ۳۴).

در لغت به معنی خاندان، دودمان، فامیل، اعضای خانه و یا گروهی از افراد دارای پیوند سببی و نسبی است. در اصطلاح واحد اجتماعی را گویند که عناصر اصلی تشکیل دهنده آن یک زن و یک مرد است، که مطابق آداب و رسوم اجتماعی خویش با یکدیگر پیوند زناشویی بسته‌اند و بعد فرزند یا فرزندی بر جمع آن‌ها افزوده شده‌اند. در مشرق زمین معنی وسیع‌تری پیدا می‌کند و اغلب بستگان دور و نزدیک نیز جزء خانواده به شمار می‌روند. اما در تمدن مغرب زمین، کلمه فامیل بیشتر به پدر و مادر و فرزندان آنها اطلاق می‌شود. در قوانین رومی و عبرانی اختیار کامل اداره خانواده به پدر واگذار شده بود. در دنیای غرب به واسطه تساوی حقوق زنان که از قرن ۱۹ میلادی به بعد آغاز گشت و علاقه‌ای که دولت در تربیت اطفال دارد تغییرات عمده‌ای در رابطه افراد خانواده نسبت به یکدیگر و نسبت به جامعه صورت گرفته است که این تغییرات موجب ناراحتی‌های روحی و اجتماعی بسیار شده است که کم‌کم جامعه باید خود را به آن‌ها عادت دهد (مصاحب، ۱۳۸۳، ج ۱: ۱۸۸).

اما در مقابل، اندیشه دینی پایه و اساس روابط سالم اجتماعی و یکی از مهم‌ترین و مقتدرترین گروه‌های اجتماعی را خانواده می‌داند و بر ازدواج به هنگام، منع شدید از جدایی و طلاق، احترام متقابل والدین و فرزندان به یکدیگر، رعایت حقوق متقابل زن و مرد و فرزندان در خانواده سفارش و تأکید کرده است. با وجود این عناصر، هویت

اجتماعی معنی و مفهوم دیگری پیدا می‌کند، خانواده استحکام می‌یابد و در نتیجه چنین جامعه‌ای کمتر دچار بحران هویت خواهد شد (حاجی حسینی، بی‌تا).

۲-۱ تشکیل خانواده سالم

استحکام در خانواده، تجمیع عده‌ای افراد است که با توجه به روحیات، نیاز و شناخت‌های مختلف می‌توانند روی هم تاثیر بگذرند یا تحت تاثیر هم قرار گیرند و بنیان‌گذاران آن به تدریج، نوعی احساس و برداشت کلی، دائمی و مستمر نسبت به فضای خانواده خود پیدا می‌کنند که قسمت اعظم آن برگرفته از روابط متقابل آنان و زندگی مشترکی است که با یکدیگر شروع کرده‌اند و هرکدام دیگری را تحت تاثیر شدید خود قرار می‌دهند (سالاری فر، بی‌تا: ۳۲ - ۳۳).

۱-۲-۱ ازدواج

مهم‌ترین مرحله تشکیل خانواده ازدواج است که عبارت از کنش متقابل مرد و زنی است که برخی شرایط قانونی را تحقق بخشیده‌اند، از نوعی تقدس برخوردار است و نسبت به سایر روابط انسانی، تمامیتی بی‌نظیر دارد و اسلام با دستورهای آموزنده خود نسل بشر را به سبب ازدواج از پرتگاه سقوط رهانیده و انسان را به اوج شرف ارتقاء داده است (نورانی، بی‌تا: ۷۱).

قرآن کریم از این امر مقدس به پیمانی محکم یاد کرده، چنانچه جملاتی که عقد ازدواج و هم‌زمان با آن از طرف هر یک از زن و شوهر گفته می‌شود و طرف مقابل نیز آن را می‌پذیرد، نشان از استواری این پیوند دارد. در حقیقت پیمان زناشویی محکم‌ترین قرارداد اجتماعی است که می‌توان آن را ناشی از دوستی شدید و رحمت متقابل بین زن و شوهر دانست و این دوستی قوی‌ترین امری است که فرد بر آن اعتماد می‌کند. در ازدواج، شخص والدین، خواهر و برادر و همه خانواده خود را رها می‌کند و راضی می‌شود با فردی که نسبت خونی ندارد، زندگی کند و در سختی و آسایش با او شریک باشد.

نگاه معنوی نسبت به ازدواج و جنبه تقدس آن تنها مربوط به اسلام نیست، بلکه ریشه در تمام ادیان الهی دارد. بسیاری از جوامع بشری مراسم ازدواج را در عبادتگاه‌ها

برگزار می‌کنند؛ مثلاً مسیحیان در کلیسا و سایر ادیان در عبادتگاه‌های خود (سالاری فر، بی‌تا: ۳۱-۳۲) که متأسفانه یکی از مشکلات امروزه جوانان در جامعه با توجه به سفارشات مکرر اسلام در این باره، در همین امر واقع شده است، رو آوردن به تجملات و تشریفات زیاد، توقعات غیرضروری و مهریه‌های سنگین، مدرک‌گرایی و پیروی از فرهنگ بیگانه باعث شده که جوانان دیر به سراغ این امر مقدس بروند و نتیجه آن عوارضی مانند اضطراب روحی، ضعف اعصاب، پرخاش‌گری، اختلاف خانوادگی، مبتلا شدن به گناهان بزرگ و مفسد اخلاقی و اجتماعی، روابط نامشروع بین دختران و پسران، اعتیاد به مواد مخدر و ده‌ها مسائل دیگر می‌باشد. در حالی که اگر از سطح توقعات و تشریفات کاسته شود و فرهنگ اسلام در عمل در جامعه پیاده گردد، ما دیگر دچار این مشکلات نخواهیم بود. تنها راه نجات، پیروی از قرآن کریم و ائمه اطهار (ع) می‌باشد (محمدی نیا، بی‌تا: ۳۱۴).

نتیجه چنین جامعه‌ای، به فعل رسیدن تعادل و استحکام در محیط خانواده و داشتن جامعه‌ای سالم است. در چنین خانواده‌ای وحدت و انسجام، حکم‌فرمایی می‌کند و ماحصل این خانواده نوعی وحدت و انسجام رویه در جامعه است. رفتارهای خانوادگی را از جمله وظایف دینی خویش تلقی کرده و امور زندگی دنیوی را در مسیر تکامل معنوی و اخروی خود قرار می‌دهد. این دیدگاه در مقابل نگرشی است که رشد معنوی را در دوری از ازدواج جست‌وجو می‌کند. از آثار روان‌شناختی ازدواج نیز که شاید بتوان آن را عمیق‌ترین و قوی‌ترین تأثیر و تأثر متقابل در روابط اجتماعی دانست. همین تأثیر و تأثر شدید زن و شوهر از هم دیگر است. عبارت‌هایی در متون اسلامی در مورد مردان گفته شده، که با ازدواج اختیار خود را به دست زن می‌دهند. پس متوجه باشند، عنان اختیار خود را به دست چه کسی می‌دهند. در مورد زنان نیز گفته شده است که با ازدواج به تبعیت کامل شوهر در می‌آیند که هر دو تعبیر نشان از وابستگی عمیق و متقابل بین زن و مرد دارد. بر این اساس هر یک از زن و مرد در رفتار، افکار و نگرش‌ها به شدت تحت تأثیر طرف مقابل قرار می‌گیرند (سالاری فر، بی‌تا: ۳۲-۳۴).

این است که اسلام به هر کدام از طرفین، حق انتخاب داد و این حقی است مشترک میان پسر، دختر و خانواده و رضایت هر سه برای ازدواج لازم است، اگر چه رسم بر این است که پسر پیش قدم شده از خانواده دختر، دخترشان را خواستگاری کند، اما این

ظاهر کار است. حقیقت این است که پیش از این، موضوع بین سه طرف قضیه مطرح شده است، چه بسا که حیای دختر یعنی گران‌بهاترین زینت او، مانع اظهار نظر وی شده باشد. اندیشه اسلامی در مورد ازدواج این است، اما اگر یکی از سه طرف بخواهد نظر خود را مستبدانه تحمیل کند، اسلام جلوی راه او را می‌گیرد، تا هر کدام به حق خود برسند (شلبی، بی‌تا: ۶۱).

۱-۳ اهداف تشکیل خانواده در اسلام

در مکتب اسلام، هدف‌ها و انگیزه‌های متعددی برای تشکیل خانواده ذکر شده است. از جمله این که اسلام به‌عنوان دین مهر و پاک‌دامنی، تعالی بشر را در کنار هم بودن و سالم زیستن خلاصه کرده است. در این مکتب الهی، ایجاد کانون آسایش و آرامش برای زن و مرد، حفظ عفت و پاک‌دامنی، ارضای نیاز جنسی، تجربه دوستی و عشق ورزیدن، برقراری تعادل در وجود آدمی، تامین سلامت جسم و روان، رهایی از تنهایی، کمک به رشد و تکامل یکدیگر و داشتن فرزندان سالم و شایسته از اهداف تشکیل خانواده است. با مشخص شدن این اهداف، می‌توان گفت: مهم‌ترین کارکرد خانواده در مسیر متعالی خود چهار مورد ذیل است.

۱-۳-۱ ارضای نیاز جنسی

دیدگاه اسلام در این مورد طبق طبیعت و سرشت انسان است و به همه نیازهای جسمانی و روانی وی توجه دارد. اسلام به این نیاز بشری پاسخ مثبت داده و به این رفتار مشترک بین انسان و حیوان، رنگ معنوی و عبادی می‌دهد. که همین عامل امتیاز مهم دین اسلام نسبت به دیگر ادیان می‌باشد.

۱-۳-۲ آرامش روانی

از اهداف مهم ازدواج و تشکیل خانواده تحصیل آرامش روانی و سکون قلبی زن و شوهر در سایه برقراری روابط عاطفی و اجتماعی بسیار نزدیک آنها با هم است.

۱-۳-۳ رشد و تکامل شخصیت

از آثار دیگر تشکیل خانواده می‌توان به رشد شخصیت و کمال معنوی زن و شوهر اشاره کرد. در بعد معنوی کافی است بدانیم که در کلمات اولیای دین تصریح شده که فرد با ازدواج نیمی از دین خود را کامل می‌کند و ارزش اعمال عبادی او چندین برابر افراد مجرد می‌شود. تعبیر لباس بودن زن و شوهر برای هم دیگر در واقع به حفظ هر یک از آنها، به پیروی از مفاسد اخلاقی و آلودگی‌های جنسی توسط دیگری اشاره دارد. اگر فرد بدون ازدواج هم بتواند خود را از نظر اخلاقی مهار کند، در عین حال از رشد و تکامل ناشی از ازدواج بی‌بهره است. شهید مطهری به چنین افرادی اشاره می‌کند که اینان هر چند بدون ازدواج، رفتار خود را مهار کرده و مقامات علمی کسب نموده‌اند، ولی نوعی نقص و عدم کمال به تعبیری خاص در آنها مشاهده می‌شود. گویی انسان یک نوع کمال روحی دارد که جز در مدرسه خانواده کسب نمی‌شود.

۱-۳-۴ تربیت فرزند

این فرزندان هستند که برای شخص پس از پایان زندگی‌اش حیات جدیدی را مجسم می‌سازند. پس پدر در میان فرزندان خود و حتی نوه‌هایش مدت‌های طولانی پس از مرگش زندگی می‌کند، به همین خاطر است که استمرار نسل انسانی و پرورش افراد برای آینده جوامع، از اهداف مهم این امر مقدس است. پیامبر در تشویق افراد به ازدواج، بر تولید نسل تأکید می‌کند و آن را موجب افتخار خود می‌داند (سالاری فر، بی‌تا: ۲۶، ۲۹).

۱-۳-۴-۱ نتایج اخلاق و تربیت در استحکام و انسجام خانواده

بی‌شک نخستین مدرسه هر انسانی دامن مادر و آغوش پدر اوست، و در همین جا است که نخستین درس‌های فضیلت یا رذیلت را می‌آموزد. اگر مفهوم تربیت را اعم از «تکوینی» و «تشریحی» در نظر بگیریم، نخستین مدرسه رحم مادر و صلب پدر است که آثار خود را به طور غیر مستقیم در وجود فرزند می‌گذارد، و زمینه‌ها را برای فضیلت و رذیلت آماده می‌سازد. در خانواده‌های پاک و با فضیلت غالباً فرزندان با فضیلت

پرورش می‌یابند و بالعکس افراد شرور غالباً در خانواده‌های شرور و آلوده‌اند. تاثیر تربیت پدر و مادر در فرزندان تا آن حد است؛ که در کتاب الهی آیه ۳۰ سوره روم چنین آمده است «فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا؛ خلقت و خواسته خداوند دین و اسلام و یکتا پرستی است که جهانیان را بر اساس آن خلق فرموده تا به سوی او رفته و خداپرست باشند».

در این آیه ۵۶ سوره ذاریات آمده است که «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ». حدیث مشهوری از پیامبر اسلام (ص) در تفصیل این آیه آمده است که «کل مولود یولد علی الفطره حتی یكون ابواه هما اللذان یهودانه و ینصرانه؛ هر فرزندی در اصل خلقت بر اساس یکتا پرستی خلق شده و اگر آن را به حال خود بگذارند مسلمان و ایمان به خدا خواهد داشت- و تنها ریشه خانواده از پدر و مادر است که او را به مسلک یهود یا مسیحی یا مجوس می‌کشاند».

از ابی مسلم نقل شده که معنای آیه این است: پیروی کن از دین به آنچه «فطرت خدا» تو را به او راهنمایی می‌کند، زیرا خداوند موجودات را به نحوی آفریده و ترکیب و صورت بندی نموده که بر وجود صانع توانا و دانا وحی و قیوم و قدیم و یگانه‌ای که به هیچ چیز شبیه نبوده و چیزی همانند او نیست، دلالت دارد (ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ۱۳۶۰، ج ۱۹: ۱۲۶).

جایی که تربیت خانوادگی، ایمان و عقیده را دگرگون سازد چگونه ممکن است در اخلاق اثر نگذارد؟ همین امر سبب شده است که مسأله تربیت فرزندان به‌عنوان یکی از اساسی‌ترین حقوق آنها بر پدر و مادر شمرده شود؛ در حدیث نبوی صلی الله علیه و آله می‌خوانیم: «حق الولد علی الوالد ان یحسن اسمہ و یحسن ادبہ؛ حق فرزند بر پدر این است که نام نیکویی بر او بگذارد و او را به خوبی تربیت کند» (نهج البلاغه، ۱۴۴۰: ۵۴۶).

بنابراین پیامبر صلی الله علیه و آله خود نیز از تربیت‌یافتگان فرشتگان بود. درست است که اخلاق و صفات روحی انسان اعم از خوب و بد، از درون او بر می‌خیزد و با اراده او شکل می‌گیرد، ولی نمی‌توان انکار کرد که زمینه‌های متعددی برای شکل‌گیری اخلاق خوب و بد وجود دارد که یکی از آنها وراثت از پدر و مادر و همچنین تربیت خانوادگی است و این مسأله قطع نظر از تحلیل‌های علمی و

منطقی، شواهد عینی و تجربی فراوان دارد که قابل انکار نیست. به همین دلیل برای ساختن فرد یا جامعه آراسته به زیورهای اخلاقی باید به مسأله وراثت خانوادگی و تربیت‌هایی که از نونهالان در دامن مادر و آغوش مادر می‌بینند، توجه داشت و اهمیت این دوران در ساختار شخصیت انسان‌ها را هرگز فراموش نکرد (مظاهری، ۱۳۷۶: ۷۸ - ۸۰).

در نتیجه باید گفت که خانواده، علاوه بر اینکه به‌عنوان یکی از عوامل ایجاد تعادل و تأمین امنیت روحی برای اعضای خانواده است، تکیه‌گاهی مطمئن، عامل بقای نسل و موجد علاقه بیشتر بین زن و مرد تلقی می‌شود. بعد از تولد نخستین فرزند، توجه به تعلیم و تربیت فرزندان و رشد مذهبی و اخلاقی و پرورش استعداد‌های آنان از قابل بحث‌ترین و علمی‌ترین مباحث مربوط به کارکردهای خانواده است (سالاری فر، بی‌تا: ۲۶). این کارکردها در صورتی در نهاد خانواده قابل اجرا می‌باشند که هر کدام از عاملین آن نقش اصلی خود را در کمک به یکدیگر برای تقویت این نظام کوچک اجتماعی به انجام رسانند و به هدف اصلی خانواده و آرمان اصلی این نهاد مقدس دست پیدا کنند. در نتیجه یکی از مسائل بسیار مهم در امور خانواده که باید به آن توجه ویژه‌ای داشت، مسئله مدیریت و سرپرستی خانواده است.

۴-۱ اهمیت حضور مدیر در استحکام و انسجام خانواده

در اجتماع بزرگ بشری، مراکز و محیط‌های بسیاری وجود دارد که برای گردش چرخ‌های اجتماع در همه این مراکز، فعالیت‌های چشم‌گیری صورت می‌گیرد، ولی یک مرکز که از همه مراکز مهم‌تر و واجد نقشی منحصر به فرد است، محیط خانوادگی است که به‌عنوان اولین و بنیادی‌ترین تشکّل در جامعه، نیاز به مسؤول یا سرپرست دارد. هر تشکّل و اجتماعی که فاقد مقام مسؤول یا سرپرست باشد، نابسامانی و هرج و مرج، از عوارض حتمی و اجتناب‌ناپذیر آن است. به تجربه ثابت شده است که وجود دو رهبر و سرپرست در یک سازمان، از نداشتن رئیس، زیان بخش‌تر است و کشوری که دو فرمانروای مستقل دارد، همیشه هرج و مرج و بی‌نظمی در آن حکم‌فرماست. اگر متصدیان این مرکز مربیان کامل باشند و با برنامه‌های صحیح و درس‌های مفید،

رسالت خود را به انجام برسانند، آینده فردای هر جامعه‌ای از امروز آن بهتر خواهد بود (نوری همدانی، ۱۳۸۹، ۴۱۹).

خانواده نیز از این اصل کلی پیروی می‌کند. اگر خانواده‌ای از مدیریت صحیح برخوردار نباشد، شیرازه آن از هم می‌پاشد و نظم و انسجام آن از بین می‌رود. از آنجا که مصلحت و سعادت هر جامعه‌ای در گرو داشتن ناظر و سرپرستی است که در فرض بروز اختلاف، مرجع حل اختلاف و فصل‌الخطاب باشد، خانواده نیز به‌عنوان کوچک‌ترین نهاد اجتماعی از این قاعده مستثنی نیست. خانواده بر مبنای روابط عاطفی، اخلاقی و تربیتی اعضا پایه‌ریزی شده و محل تجلی و رشد فضایل و کرامت‌های انسانی است، حتی اگر خانواده را مؤسسه تربیتی و یا شرکتی اقتصادی هم بدانیم، نیازمند مدیر است (فتاحی زاده، ۱۳۸۶: ۱۱۲).

مدیریت در خانواده و در هر سازمان اجتماعی دیگر برای گردش بهتر امور و جلوگیری از ایجاد اختلال می‌باشد. مدیریت در این نهاد نه یک مقام و حق، بلکه یک مسئولیت و وظیفه است. مدیر و سرپرست خانواده باید در مقابل اعضای دیگر و بالاتر از آنها در مقابل خداوند پاسخ‌گویی نحوه عملکرد خود در قبال خانواده و تصمیم‌گیری‌هایش باشد.

به این ترتیب نباید مدیریت بر خانواده را با تحکم و زورگویی، سلطه‌جویی و اعمال خشونت، اشتباه کرد، همان‌گونه که برای تحکیم بنای خانواده، به وجود یک سرپرست نیاز است و بدون آن، خانواده به سستی می‌گراید و دچار اختلال می‌شود، زورگویی، خودسری، اعمال قدرت بی‌جا نیز بنیاد خانواده را متزلزل خواهد کرد. باید توجه داشت که خانواده یک واحد کوچک اجتماعی است که همانند یک اجتماع بزرگ باید رهبر و سرپرست واحدی داشته باشد، زیرا رهبری و سرپرستی دسته جمعی که مرد و زن آن را مشترکاً بر عهده بگیرند، مفهومی ندارد. در نتیجه زن یا مرد یکی باید رئیس خانواده و دیگری معاون و تحت نظارت او باشد. این مسئله در دنیای امروز بیش از هر زمان روشن است که اگر هیئتی (حتی یک هیئت دو نفره) مأمور انجام کاری شود، حتماً باید یکی از آن دو رئیس و دیگری معاون یا عضو باشد، واگر نه هرج و مرج پیدا می‌شود (نافعی فرد، ۱۳۸۳: ۱۰۳).

۱-۴-۱ دیدگاه اسلام در مورد مدیر و سرپرست خانواده

حال که اهمیت مدیریت و سرپرستی در نظام خانواده بیان گردید، این سؤال مطرح است که اسلام این وظیفه مهم را به دوش چه کسی از اعضای خانواده نهاده است؟ آیا مرد و زن با هم مدیر خانواده هستند؟ یا این وظیفه بر عهده یکی از این دو می‌باشد. خداوند متعال در سوره مبارکه نساء آیه ۳۴ فرموده است که «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ فَإِلْمَالِحَاتُ قِنَاتٍ حَفِظَتْ لِلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ...» مردان، از آن جهت که خدا بعضی را بر بعضی برتری داده است، و از آن جهت که از مال خود نفقه می‌دهند، بر زنان تسلط دارند. پس زنان شایسته، فرمان‌بردارند و در غیبت همسر عقیفانند و فرمان‌خدای را نگاه می‌دارند».

در این آیه بعد از اینکه حکم قوام بودن مردان را ذکر می‌کند، اوصافی از ارزش‌های انسانی زن را مطرح کرده و او را متوجه مسئولیتی که در خانواده دارد، می‌کند. ذکر این نکته ضروری است که قیّم و سرپرست بودن مردان، در حقیقت اشاره به مسئولیتی است که نوع مردان از جهت توانایی فکری و قدرت بدنی در انجام آن شایسته‌تر و بهتر از زنان هستند. البته این بدان معنا نیست که دیگر افراد خانواده از هیچ‌گونه حقی برخوردار نباشند. درست است که رئیس و سرپرست خانواده در شریعت اسلام مرد معرفی شده، اما بدون شک زن به‌عنوان معاون در تصمیم‌گیری‌ها و آنچه برصلاح و فساد خانواده است، نقش موثری را می‌تواند داشته باشد.

زنان در کنار مردان با کمک گرفتن از نیروی فکری دیگری مکمل یکدیگرند. تفاوت‌هایی که از نظر ساختمان فیزیکی و نیروی جسمی و برخی استعدادها که در وجود مرد و زن است، نشان می‌دهد که اسلام سنگینی مشکلات زندگی را از دوش زنان برداشته، تا زنان رفاه و آسایش بیشتری که مناسب با وضعیت جسمی و خلقت آنهاست، داشته باشند. بنابراین قرار دادن زنان در کنار مردان در امر مسئولیت‌پذیری به صورت یکسان و یا سپردن کارهای طاقت‌فرسا و خشن به دوش زنان ظلم بر زنان است. و شعار تساوی حقوق زن و مرد که گروهی روشن‌فکر غرب‌زده به آن دامن می‌زنند، جز فریب افکار عمومی، توجیه دیگری نمی‌تواند داشته باشد. زیرا از منظر قرآن کریم،

تساوی ارزشی زن و مرد به طور دقیق برقرار است. بر طبق این اصل ثابت قرآنی، زن می‌تواند در میدان عبودیت و یگانه‌پرستی آن قدر پیشروی کند، که برترین مقام را پیدا کند. در این میدان، جنسیت نقشی ندارد. این انسان و انسانیت است که به توفیق الهی می‌تواند موانع را از پیش پای خود بردارد و به اوج عظمت و سعادت برسد. بنابراین سپردن مدیریت و سرپرستی خانواده به مردان دلیل برتری صنف مردان بر زنان نیست (بهشتی، بی‌تا: ۱۷-۱۵).

۱-۵ اثرات مودت و رحمت در استحکام خانواده

۱-۵-۱ مفهوم مودت و رحمت و تفاوت آن دو

مودت، عشق و علاقه قلبی است که ابتدا باید در مرد و زن به وجود آید تا پیوند زناشویی تحقق پیدا کند، سپس تداوم و استمرار داشته باشد تا عامل و انگیزه آرامش خاطر و احساس خوشبختی پدیدار شود. اما رحمت امری یک جانبه و ایثارگرایانه است، یعنی هرگاه هر یک از زن و مرد دچار ضعف و نقص یا مشکلی شدند، همسرش باید مشکل و احساس درونی او را درک کند و ایثارگرانه به کمک او بشتابد، یا اگر خطا و اشتباهی را مرتکب شد، به جای تنبیه و انتقام‌جویی، با روحیه رحمت و عفو و اغماض برخورد نماید تا هدف و فلسفه ازدواج تحقق پیدا کند.

به باور برخی روان‌شناسان، غالب کشاکش‌های خانوادگی، سردی‌ها و خانه‌گریزی‌ها، بدزبانی‌ها و جدایی‌ها به دلیل نبود جاذبه الهی یعنی مودت و رحمت و شفقت و بهره‌مندی از آرامش روانی است. حتی ریشه بسیاری از اختلالات رفتاری و کژروی‌های اجتماعی مثل اعتیاد به سیگار و الکل و مواد مخدر در بین برخی زنان و مردان متأهل را می‌توان در ناامنی روانی و فقر عاطفی بین همسران جستجو کرد.

۱-۵-۲ راه‌های تحکیم مودت

چه کنیم تا پیوند و صمیمیت و نشاط روحی و شفقت میان زن و شوهر استمرار یابد و جاذبه الهی مودت، عمیق و ریشه دار گردد؟ (افروز، بی‌تا: ۲۹-۳۰). برای ایجاد چنین پیوندی باید، حقوقی را بیان داشت که هر دو (هم مرد به زن و هم زن به مرد) نسبت به یکدیگر دارند حقوقی که در اسلام به صورتی زیبا بیان شده‌اند و انسان با مطالعه این

حقوق متقابل، آنها را از معجزات فرهنگ پاک اسلام می‌شمرد و به این باور می‌رسد که در هیچ مکتب و مدرسه‌ای بدین صورت به حقوق زن و شوهر اشاره نشده است. هیچ مکتبی هم توان ارائه بهتر از آن را تا قیامت ندارد و باید گفت که قسمت عمده‌ای از استحکام پایه‌های زندگی، در گرو رعایت این حقوق متقابل می‌باشد. قسمت عمده‌ای از حقوق واجب و مستحب زن و شوهر نسبت به یکدیگر در اینجا نقل شده است.

۱-۲-۵-۱ تهیه لوازم زندگی

این وظیفه که بر عهده مردان گذاشته شده در اسلام به‌عنوان یکی از وظایف مهم مرد برشمرده شده است. طوری که در این باره بیان شده که سرپرستی زن و فرزند و رسیدگی به امور آنان را از خوشبختی‌های مرد می‌توان نام برد. زندگی ۶۳ ساله‌ی پیامبر صلی الله علیه و آله را اگر به سه دوره‌ی «کودکی و نوجوانی»، «تشکیل خانواده» و «پیامبری» و «حکومت» تقسیم کنیم؛ تشکیل خانواده یکی از دوره‌های زندگی ایشان محسوب می‌شد. پیامبر اعظم (ص) در طول زندگی پر برکتشان برای رفع نیازهای اولیه‌ی خود و خانواده‌اش از کم‌ترین امکانات بهره‌مند بود (احمدی، ۱۳۸۵: ۸۲) «و کان خفیف المؤمنه» (طباطبائی، ۱۳۵۴: ۴۱).

برخی از این موارد را به صورت گذرا طرح می‌کنیم:

۱-۱-۲-۵-۱ خوراک

در گفتار برخی از امامان و صحابه آمده است که پیامبر (ص) هرگز نان گندم نخورد و از نان جوین هم هرگز به اندازه‌ی سیر شدن، تناول نکرد. سه شب پشت سر هم از نان جوین سیراب نشد. حضرت از هر نوع غذایی که خدا برایش حلال کرده بود، با خانواده و خدمتکارانش می‌خورد، بیش‌ترین خوراک او خرما و آب بود (طباطبائی، ۱۳۵۴: ۱۶۱-۱۶۰).

«و کان (ص) یعصّب الحجر علی بطنه من الجوع...؛ پیامبر (ص) گاهی از شدت گرسنگی، بر شکم خود سنگ می‌بست». ایشان از هر طعامی برایش حاضر می‌کردند، می‌خورد. ابن عباس می‌گوید: چه بسا پیامبر (ص) چند شب گرسنه می‌ماند و برای آن حضرت و خانواده‌اش غذای شب پیدا نمی‌شد (طباطبائی، ۱۳۵۴: ۷۳). آن حضرت خود

نیز می‌فرمود: یک ماه چنان سپری شد که من و بلال، جز چیزی که زیر بغل بلال نهان می‌شد نمی‌آورد، غذایی نداشتیم (تنکابنی، ۱۳۷۴: ۱۲۵).

امام باقر (ع) در هنگام بیان خوراک ساده‌ی پیامبر (ص) چنین می‌فرماید: البته من نمی‌گویم که پیامبر (ص) چیزی برای خوردن پیدا نمی‌کرد؛ بلکه گاهی به یک مرد، صد شتر می‌بخشید. پس اگر آن حضرت دلش می‌خواست بخورد، هر آینه می‌توانست بخورد.

امام باقر (ع) در ادامه بیان می‌کند که: جبرئیل (ع) سه بار، کلید گنج‌های زمین را به پیش‌گاه رسول خدا (ص) تقدیم کرد، اما حضرت از پذیرفتن آنها خودداری نمود تا همواره در برابر پروردگارش، فروتنی و تواضع داشته باشد (طباطبائی، ۱۳۵۴: ۱۸۲-۱۸۳).

۱-۲-۵-۱ پوشاک

پیامبر اکرم (ص) در خوراک و پوشاک، از غلام‌ها و کنیزان خود، برتری نمی‌جست (طباطبائی، ۱۳۵۴: ۷۵). حضرت می‌فرمود: من تا هنگام مرگ، از پنج چیز دست برنمی‌دارم... پوشیدن لباس پشمینه و... جنس لباس حضرت، از پنبه بود و در حال ضرورت، از لباس پشمی و مویی استفاده می‌کرد. عبای کهنه‌ی وصله‌داری داشت که گاهی آن را به تن می‌کرد و می‌فرمود: «إِنَّمَا أَنَا عَبْدُ أَلْبَسَ كَمَا يَلْبَسُ الْعَبْدُ؛ من، بنده‌ام و همچون بندگان لباس می‌پوشم». حضرت به ابوذر می‌فرمود: من لباس خشن و زیر می‌پوشم (طباطبائی، ۱۳۵۴: ۱۳۳-۱۳۱).

۱-۲-۵-۱ مسکن

بعد از ورود پیامبر (ص) به مدینه، آن حضرت به مدت هفت ماه در خانه‌ی ابویوب انصاری زندگی کرد و پس از اتمام ساخت مسجد و خانه‌های اطراف آن، تا هنگام رحلت در همان خانه‌های مسجدش سکونت داشت (یوسفی غروی، ۱۳۸۲، ج ۲: ۱۹۶-۱۹۴). در روایتی آمده است: پیامبر (ص) از دنیا رحلت کرد، در حالی که خشتی روی خشتی گذاشت (طباطبائی، ۱۳۵۴: ۱۳۵).

۱-۵-۲-۱-۴ اثاثیه و غیره

وسایل زندگی پیامبر (ص) و همسرانش بسیار محدود و ساده بود؛ به گونه‌ای که اصحاب و حتی دشمنان، دچار شگفتی شده بودند (تاج لنگرودی، ۱۳۷۰: ۴۳۵). در روایات می‌خوانیم: بالش و تشکی از پوست داشت که با لیف خرما پر شده بود. . . گاهی آن حضرت روی حصیر بدون فرش می‌خوابید. زیرانداز حضرت، یک عبا و متکایش از پوست و بار آن از لیف خرما بود. سوخت منزلش، شاخه‌های درخت خرما بود. حضرت بر انواع مرکب‌ها (شتر، اسب و قاطر) و بیش‌تر بر الاغ بی‌پالان سوار می‌شد. یعنی ارزان‌ترین وسیله‌ی نقلیه‌ی آن روز (طباطبائی، ۱۳۵۴: ۱۴۳ و ۱۲۳).

۱-۵-۲-۱-۵ خرید منزل

حضرت مایحتاج زندگی‌اش را خود از بازار تهیه می‌کرد و به سوی خانواده‌اش حمل می‌نمود (طباطبائی، ۱۳۵۴: ۴۱). خود آن حضرت درباره خرید برای منزلشان می‌فرمود: «لا أشتري شيئاً ليس عندي ثمنه؛ چیزی که پول و قیمت آن را ندارم، نمی‌خرم» (تنکابنی، ۱۳۷۴، ج ۲: ۲۴۴).

البته پیامبر (ص) در برخی از موارد، برای رفع نیازهای ضروری دیگران یا خانواده‌اش از اصحاب و گاهی از یهودیان، پول قرض می‌گرفت. لذا پیش از رحلت به وصی و جانشین خود، امام علی علیه السلام سفارش کرد که قرض و بدهی‌هایش را بپردازد (صابری یزدی، ۱۳۷۲، ج ۱: ۱۶۴).

همسران پیامبر (ص) پس از جنگ بنی قریظه که غنیمت سرشاری نصیب رزمندگان و حکومت اسلامی شده بود، از آن حضرت درخواست خرجی بیشتر و امکاناتی شدند، پیامبر (ص) با ردّ تقاضاهای آنان، یادآور شد که من رهبر اسلام و مسلمانان هستم و باید زندگی بسیار عادی و ساده‌ای داشته باشم تا بینوایان و مستمندان، احساس حقارت و پستی نکنند.

متأسفانه «امّهات مؤمنین» بر درخواست‌های خود، پافشاری کردند و قلب رسول الله (ص) را آزرده‌اند. . . لذا آن حضرت به مدت یک ماه از همسرانش کناره‌گیری کرد. سرانجام آیات ۲۸ تا ۳۱ سوره احزاب نازل شد، مبنی بر این که ای بانوان پیامبر! اگر

زندگی پر زرق و برق دنیا را می‌خواهید، می‌توانید از حضرت جدا شوید. اما اگر به خدا، پیامبر و پادشاه‌های بزرگ الهی در قیامت علاقه دارید، پس به همین زندگی ساده و افتخارآمیز نبوی، قانع و راضی باشید (شمس الدین، ۱۳۷۲: ۳۹۵ - ۳۹۶).

۱-۵-۲-۲ گشایش در زندگی

زن و شوهر لازم است به بهانه‌های مختلف زمینه فراهم کردن خوشحالی همدیگر را فراهم سازند، مثلاً مرد باید در سالگرد تولد، ازدواج، یا اعیاد مذهبی و هنگام بازگشت از سفر با تهیه هدایا و سوغات اسباب خوشحالی همسرش را فراهم کند و زن نیز همین طور. رسول حق (ص) در این باره فرمودند؛ کسی که به بازار می‌رود و برای عیالش تحفه می‌خرد، مانند کسی است که در خانه مستمندان صدقه می‌برد، او باید تحفه خریده شده را وقتی به خانه برد، ابتدا به دخترانش بدهد، زیرا هرکس دخترش را خوشحال کند چنان است که بنده‌ای از نسل اسماعیل آزاد کرده و هرکس دیده پسرش را با بردن تحفه روشن کند، گویا از ترس خدا اشک ریخته و هرکس که از ترس خدا گریه کند، حضرت حق او را وارد بهشت‌های پر نعمت می‌کند (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۰: ۵۱۴).

۱-۵-۲-۳ احترام و خوش رفتاری زن و شوهر با یکدیگر

سپاس از زحمات مرد، با محبت و مهربانی با او سخن گفتن، صبر بر نداری و فقر او، پذیرایی عاشقانه از وی، استقبال از او به وقت آمدن، بدرقه او به وقت رفتن، تمکین بی‌چون و چرا در ایامی که مجاز است، آرایش و زینت و خوب پوشیدن برای او، اداره امور زندگی به نحوی شایسته و مناسب، قناعت در مخارج، تحمیل نمودن بیش از حد قدرت بر شوهر جزو وظایفی است که رسول اسلام و امامان معصوم به‌عنوان وظیفه زن در برابر شوهر معین فرموده‌اند. جهاد زن نیکو شوهرداری اوست (همان، ج ۲۰: ۱۶۲) و نیز بر شوهر است که، خسته نباشید بگوید و خدا قوتی به همسرش بدهد و از کارها و زحماتش تقدیر و تشکر کند.

درباره احترام مردان نسبت به زنان و حق زنان بر مردان، رسول حق (ص) فرمودند: برادرم جبرئیل آن قدر سفارش زن‌ها را کرد که تصور کردم مرد حق ندارد اف به او بگوید. پیامبر (ص) درباره زنان فرمودند که از خدا بترسید، اینان رنج و سختی زندگی را

تحمل می‌کنند، به مقتضای دستور حق و نص قرآن و سنت و شریعت محمدی بر شما حلال شده‌اند، در برابر اینکه تن در اختیار لذت‌های شما می‌نهند و فرزندانان را در اندرون خود حمل می‌کنند، تا آنجا که به وقت زائیدن دچار دردهای خطرناک می‌شوند، حقوق واجبی بر عهده شما دارند، با آنان مهربان باشید، آنان را دلخوش دارید تا با شما بسازند، از آنان اظهار کراهت و ملال نکنید در آنچه به‌عنوان مهر به آنان داده‌اید طمع نورزید و چیزی از آن را به زور استرداد ننمائید (همان، ج ۲۰: ۱۵۷-۱۶۹). احترام به پدر و مادر و خواهر و برادر همسر و توصیه به احسان بر آنان در ازدیاد محبت مؤثر است.

۱-۲-۵-۴ سلام کردن

زن و شوهر در سلام گفتن به همدیگر پیشی بگیرند. هنگام وارد شدن به خانه با صدای بلند و با خوش رویی، و نشاط و محبت آمیز سلام بگویند و موقع بیرون رفتن از خانه، با همان کیفیت خداحافظی کند، حتی هنگامی که از خواب بیدار می‌شوند، به همدیگر سلام کنند. امام صادق (ع) می‌فرماید: «وقتی شوهر به خانه وارد می‌شود، باید به خانواده‌اش سلام کند و آنها را از آمدن خود مطلع سازد» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۳: ۱۱).

۱-۲-۵-۵ آراسته و پاکیزه بودن

اسلام برای دل‌گرم شدن زنان به زندگی و جلب محبت آنان به مردان توصیه می‌کند که لباس و سر و وضع خود را تمیز و اصلاح کنند؛ مسواک بزنند و آراسته و پاکیزه باشند تا زانیشان به نامحرم تمایل پیدا نکنند. پیامبر اکرم در دنباله این حدیث می‌فرماید: گروهی از مردان بنی اسرائیل چنین نکردند، در نتیجه زانیشان از آنها دل‌سرد شدند و با گرایش به نامحرم به زنا رو آوردند (نهج الفصاح، بی‌تا: ۲۰).

اسلام همچنین به زنان توصیه می‌کند که خود را برای همسران در منزل زینت و آرایش کنید و با لباس و آرایش در زیباترین چهره و قیافه نزد شوهران جلوه‌گری نمایید تا همسرانان به زنان نامحرم دل‌نبنند و از ظاهر کردن آرایش و پیرایششان نزد نامحرم نهی کرده است. طوری که رسول اکرم از اینکه زن در خارج از خانه لباس

چشم‌گیر بپوشد، به صورتی که نظر دیگران را جلب کند، نهی فرمود و از اینکه زیور صدادار با خود بر دارد قدغن نمود (حرعاملی، بی تا: ۱۸۷).

۱-۲-۵-۶- پرهیز از آزار و تند خویی و بد زبانی با یکدیگر

درشت گویی، بدزبانی، تندی، سخت‌گیری طرف مقابل انسان را هر که باشد وادار به عکس‌العمل می‌کند. حال و مقال وقتی خارج از حدود باشد، زن را دلگیر، و روحیه او را کسل و در نتیجه فضای زندگی به تلخی و سردی می‌گراید. رسول اسلام در این زمینه سخنرانی عجیبی دارند، این سخنرانی را برای زنان ایراد فرمودند: ای زنان در راه خدا صدقه دهید گر چه از زیور و زینت خود، گر چه یک دانه خرما. چرا که بیشتر شما هیزم جهنم هستید، لعنت می‌کنید و نسبت به خدمات شوهر سپاس گذار نیستید. زنی عرضه داشت: مگر ما نیستیم که مادری می‌کنیم، کودک را ماهها در شکم می‌پرورانیم، به او شیر می‌دهیم... فرمود: چرا، باردار هستید، فرزند می‌آورید، شیر می‌دهید، مهربان و با عاطفه‌اید، اگر ناسازگاری با شوهر و آزار دادن به او نبود هیچ زن نمازگزاری به آتش قیامت نمی‌سوخت. این حق تنها مخصوص مردان نیست برای زنان هم چنین حقی هست، چنانکه پیامبر فرمودند: برادرم جبرئیل آن قدر سفارش زن‌ها را کرد که تصور کردم مرد حق ندارد اف به او بگوید (حرعاملی، بی تا: ۱۷۵).

۱-۲-۵-۷- گذشت و اغماض

از میان توصیه‌هایی که اسلام به زن و شوهر کرده، گذشت و اغماض هر یک از لغزش‌ها و کج خلقی‌های دیگری و چشم‌پوشی و نادیده گرفتن اشتباهات و خطاهای یکدیگر در درجه اول قرار دارد (همان: ۱۶۹).

۱-۲-۵-۸- عیب پوشی و رازداری

یکی از ویژگی‌های همسران شایسته و وفادار، رازداری است. زن و شوهر باید حافظ اسرار یکدیگر باشند، چنان که خداوند در سوره بقره آیه ۱۸۷ می‌فرماید "لباس یکدیگر باشند" و عیب‌ها و ضعف‌ها و کمبودهای زندگی را برای دیگران اگر چه نزدیک‌ترین فرد باشد نقل نکنند. بدانند افشای عیب و اسرار همسر خیانت تلقی می‌گردد (همان: ۳۷).

۱-۵-۲-۹ اظهار محبت‌ها و دوستی‌ها

زن و شوهر باید بدانند که روی کره زمین نزدیک‌تر از همسرش کسی نیست، پس اگر سعادت و خوشبختی می‌خواهند، لذت و صفای زندگی می‌طلبند باید غم‌خوار و دل‌سوز یکدیگر باشند و محبت‌ها را از درون دل خود به زبان جاری کنند و محبت و علاقه قلبی خود را ابراز نمایند. محبت قلبی هر چند در زندگی لازم است اما کافی نیست. برای انس و الفت بیشتر باید محبت را اظهار کرد.

۱-۵-۲-۱۰ احسان کردن

از آنجا که انسان، بنده احسان است، یکی از شیوه‌های تحکیم روابط حسنه و ایجاد الفت احسان کردن به همسر می‌باشد کمک به همسر در کارهای خانه یک نوع احسان است و محبت را بیشتر می‌کند. یکی از مصادیق احسان، هدیه دادن است (همان: ۱۶۹).

۱-۵-۲-۱۱ به بهترین نامی که او دوست دارد صدايش کند.

اسلام می‌خواهد همواره تنور عشق و محبت و صفا و صمیمیت میان زن و شوهر گرم باشد، از این رو توصیه می‌کند با واژه‌ها و نامی یکدیگر را صدا کنند که همسر خیلی خوش دارد، مثلاً عزیزم. هر یک از زن و شوهر باید همسر خود را به نامی صدا کند که بیشتر دوست دارد (انصاریان، بی تا: ۳۶۵ - ۳۸۵).

۱-۵-۲-۱۲ رعایت نظم و ترتیب در زندگی

رعایت نظم و ترتیب در تمام زندگی آن پیامبر محسوس بود. ایشان نه تنها در امور اجتماعی و معاشرت «نظم» را فراموش نمی‌کرد، بلکه در کوچک‌ترین اعمال و رفتارهای شخصی نیز نظم بسیار دقیقی داشت (صادقی بلخایی، ۱۳۸۵: ۷۶). آن حضرت از همان دوره‌ی کودکی، برخلاف کودکان هم سن و سالش که ظاهر نامرتب و موهای نامنظم و ژولیده داشتند، ظاهر بسیار آراسته و منظم داشت. عادتش بود که همواره خود را در آئینه ببیند و سر و روی خود را شانه بزند. او علاوه بر اهل خانه، خود را برای یاران و اصحاب نیز می‌آراست و می‌فرمود: خداوند دوست دارد که

هرگاه بنده‌اش برای دیدن برادران از خانه بیرون می‌رود خود را بیاراید (طبرسی، ۱۳۶۵: ۳۴).

هرگاه به کاری می‌پرداخت، آغاز و پایان آن کار مشخص بود؛ حتی در پوشیدن لباس، مثلاً هرگاه لباس می‌پوشید، ابتدا سمت راست آن را برتن می‌فرمود. هرگاه جامه از تن در می‌آورد، از سمت چپ شروع می‌کرد (طباطبائی، ۱۳۵۴: ۱۲۶) در بقیه‌ی کارها نیز نظم و ترتیب را رعایت می‌نمود. از این رو، هرگاه می‌خواست کار کند، با دست راست شروع می‌کرد و در همه‌ی کارهایش دوست داشت نظم و ترتیب رعایت شود، چه در پوشیدن جامه و کفش، چه در شانه کردن موی سر (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۶: ۲۳۷).

۱-۵-۲-۱۳ رعایت عفت و حجاب

اگر عفاف و حجاب در جامعه‌ای کاملاً رعایت گردد، روابط جنسی به محیط خانواده محدود شود و حریم زن و مرد در محیط بیرون از منزل حفظ شود، در نتیجه جوانان به ازدواج تمایل بیشتری پیدا کرده و خانواده‌های تشکیل شده نیز ثبات بیشتری خواهند داشت. برعکس اگر خودنمایی، آرایش و تبرج در اجتماع رواج یابد حریم روابط زن و مرد در اجتماع شکسته شود و آزادی‌های منفی و افکار انحرافی در جامعه گسترش یابد در نتیجه کانون گرم خانواده به سردی می‌گراید، و عشق و محبت در خانواده جای خود را به تنفر می‌دهد و نخستین کانون تربیت، مهر و عاطفه کودکان ویران می‌گردد و نهایتاً آمار طلاق و فحشا به فزونی می‌گراید. بی‌تردید نهاد خانواده در پرتو پاسداری از حریم حجاب و عفاف است که درخشش و بالندگی لازم را پیدا خواهد کرد. (عامری، بی‌تا).

۱-۶ اشتغال و تأثیر آن بر استحکام و انسجام خانواده

امروزه هرکس می‌تواند نسبت به فراخور حالش و براساس رشته تخصصی و اندیشه خود، در مورد چگونگی اشتغال جوانان و آداب و شیوه‌های کار، علل و انگیزه‌های بیکاری، انواع مشاغل، اولویت انتخاب شغل‌ها و از همه مهم‌تر تأثیر فراوان این امر در استحکام رابطه میان اعضای خانواده‌ها بحث و سخن می‌گوید. سیره پیامبر اعظم (ص) در برابر این امر، بر این بود که برای آحاد جامعه شغل

مناسب در نظر گرفته شود و همه با کسب درآمد حلال، هزینه زندگی خود را تأمین نمایند. بنابراین سیره حضرت بر این بود؛ که دیگران را به کارهای تولیدی و خدماتی تشویق نماید (پاک‌نیا، ۱۳۸۰).

۱-۶-۱ اهمیت کار

در سیره پیامبر اعظم (ص) فعالیت اقتصادی افراد، ارزش بالایی دارد. آن حضرت کارگران و تولیدکنندگان در عرصه اقتصادی را چنان تشویق می‌کند، که در طول تاریخ جوامع بشری، هیچ فرقه و مذهبی چنین جایگاهی برای اساسی‌ترین رکن جامعه، یعنی تأمین‌کنندگان حیاتی‌ترین کالای اقتصادی، قائل نشده‌اند. ایشان به کار و پاداش دنیایی و آخرتی ترغیب می‌نمود. آن حضرت با دست‌های مبارک کار می‌کرد (پاک‌نیا، ۱۳۸۰: ۵۰). امام صادق (ع) می‌فرماید: رسول خدا (ص) سنگ‌ها را به دوش خود حمل می‌کرد و دیوار خانه‌اش را می‌ساخت (حر العاملی، بی‌تا، ج ۱۴: ۸۱).

۱-۶-۲ اثرات و نتایج اشتغال در خانواده

اشتغال به کارهای مفید و مورد نیاز جامعه، دارای اثرات و نتایج قابل توجه برای همه افراد جامعه اسلامی است، که از جمله آن‌ها می‌توان به فوائد زیر اشاره نمود:

۱-۶-۲-۱ تأمین مخارج زندگی

یک مسلمان با پیش گرفتن کسب حلال، مخارج زندگی خود را تأمین نموده و تا حدودی از فقر اقتصادی، اخلاقی و فرهنگی خانواده خود و مخصوصاً جامعه می‌کاهد.

۱-۶-۲-۲ وسیله ارتباط سالم

اشتغال به کار، افراد خانواده را در زندگی تحت یک برنامه منظم و منسجم قرار داده و آنان را در روابط اجتماعی و معاشرت با دیگران یاری می‌نماید.

۱-۶-۲-۳ آرامش روح و وجدان

تمام افرادی که به کارهای مفید اقتصادی اشتغال دارند و بر اساس احساس وظیفه به شغل مناسب و آبرومندانه می‌پردازند. علاوه بر این که آرامش روح و روان و وجدان خود را فراهم می‌کنند، به نوعی، به تفریح نیز می‌پردازند؛ هم چنان که افراد سست‌عنصر و بی‌کار معمولاً به اضطراب و افسردگی و عذاب وجدان دچار هستند.

۱-۶-۲-۴ بیدار نمودن روحیه خلاقیت

اشتغال افراد خانواده به کسب‌های مورد علاقه خود، روحیه ابتکار و خلاقیت را زنده کرده و استعدادهای درونی آنان را شکوفا می‌نماید و انسان را متوجه نیروی نهفته در اندرون خود می‌سازد. به این ترتیب، مفید و مؤثر بودن خویش را باور نموده و اعتماد به نفس در آنها تقویت می‌گردد. چنین افرادی با روحیه سرشار از عشق به کار، از زندگی خود لذت برده و برای رسیدن به اهداف عالی خود و خانواده تلاش می‌کنند.

۱-۶-۲-۵ تثبیت موقعیت اجتماعی

یکی از راه‌های رسیدن به موقعیت اجتماعی یک فرد در خانواده، اشتغال به کار مفید و مورد نیاز در جامعه، می‌باشد و شغل او هر قدر از نیازهای جامعه بکاهد و موجب تقویت و استقلال و آزادی و عزت مسلمانان گردد، به همان اندازه موقعیت اجتماعی او را در میان افراد جامعه اسلامی، بالاتر خواهد برد. خداوند در آیه ۳۹ سوره نجم می‌فرماید: «وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى؛ و این که برای انسان بهره‌ای جز سعی و تلاش او نیست».

۱-۶-۲-۶ جلوگیری از مفسد

بیکاری افراد، موجب ضررهای جبران‌ناپذیر و دارای مفسد بی‌شماری برای اجتماع مسلمانان خواهد بود، به این معنا که یک فرد با انتخاب یکی از مشاغل مورد نیاز جامعه و اشتغال به آن، باری را از دوش مردم و مسئولین برمی‌دارد و در مقابل، فرد بی‌کار نه

تنها مشکلی را در جامعه حل نمی‌کند، بلکه خود، مشکل آفرین و سربار جامعه اسلامی نیز می‌شود. علاوه بر این که نیرویی هدر رفته، نیروهای دیگری را نیز به خود مشغول خواهد کرد.

۱-۶-۲-۷ زمینه رستگاری

اساساً کار و اشتغال برای تأمین معاش خانواده؛ در بینش توحیدی اسلام، یک ارزش محسوب می‌شود و تلاش بیشتر در کارهای دنیوی و اخروی، زمینه سعادت و رستگاری افراد را در دنیا و آخرت فراهم می‌نماید و آنان را تا درجه جهادگران در راه خداوند بالا می‌برد. رسول اکرم (ص) می‌فرماید: «الْكَادُّ عَلَى عِيَالِهِ كَالْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ؛ کسی که برای تأمین معاش خانواده‌اش تلاش می‌کند، همانند مجاهد در راه خداست» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵: ۸۸).

۱-۶-۳ نقش انگیزه‌های مقدّس در اشتغال

از منظر پیامبر (ص) تمام فعالیت‌های یک مسلمان می‌تواند نوعی ارتباط با آفریدگار جهان محسوب شده و علاوه بر ارزش اقتصادی و دنیوی، از پاداش‌های معنوی نیز درجهان آخرت برخوردار می‌باشد. کار برای خدا، نقش مهمی در شکل دادن به رفتار اقتصادی انسان دارد. به علاوه این انگیزه می‌تواند قوای جسمی و روحی وی را در فعالیت‌های اقتصادی چند برابر نماید؛ به خاطر هدف والای وی، کار او نیز مقدّس خواهد شد. رسول اکرم (ص) بر این باور بود که: «الْعِبَادَةُ سَبْعُونَ جُزْءًا أَفْضَلُهَا طَلَبُ الْخَلَالِ؛ عبادت خداوند هفتاد جزء است و بهترین آن‌ها طلب روزی حلال است (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۵: ۷۸).

آن حضرت اشتغال به کارهای حلال را مانند سایر عبادات، بر زن و مرد مسلمان ضروری دانسته و می‌فرماید: «طَلَبُ الْخَلَالِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ وَ مُسْلِمَةٍ؛ به سراغ درآمد حلال رفتن، بر هر مرد و زن مسلمان لازم است (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۰: ۹).

بنابراین، انگیزه‌های مقدّس می‌تواند همه کارها و فعالیت‌های اقتصادی زن و مرد مسلمان را اعم از کارهای تجاری، کشاورزی، صنعتی و خدماتی فرا گرفته و آن‌ها را در

شمار عبادات قرار دهد. در سیره پیامبر اکرم (ص) هدف از رفتارهای اقتصادی جلب رضایت خداوند است. رضایت پروردگار، انگیزه مقدس و هدف والایی است که یک زن و مرد مسلمان را در سخت‌ترین شرایط زندگی خانوادگی به فعالیت‌های اقتصادی وادار می‌کند.

نتیجه آن می‌شود که حاصل زحمات خود را تنها در راه رضای الهی خرج کنند. در این صورت خداوند نیز روزی خود را نصیبشان می‌کند، زندگیشان پاک و بی‌آلایش شده و مشکلات و نابسامانی‌ها از خانواده آنها دور می‌شود، فرزندان نیز پدر و مادر را در کارها سرلوحه خویش قرار می‌دهند.

نتیجه‌گیری

اولین عامل و مهم‌ترین ابزار جامعه‌پذیری افراد یک جامعه، خانواده است، هویت انسانی در خانواده شکل می‌گیرد حال اگر خانواده‌ای دچار اختلال و نابسامانی باشد در این وضعیت فردی که وارد عرصه‌های مختلف اجتماعی شده دچار بحران هویت می‌شود و نمی‌تواند خود را با ارزش‌های پذیرفته شده جامعه هم‌نوا کند و نقش خود را به خوبی ایفا نماید. عوامل موثر بر خانواده، به قدری بسیارند که برای مقابله با عوامل آسیب‌زا، نیازمند آموزش و تربیت افراد خانواده در سطح ملی می‌باشیم. از جمله این عوامل می‌توان به دو نقش اصلی زن و مرد در خانواده اشاره کرد، که هرچه پیوند میان آنها صمیمی‌تر و قوی‌تر باشد، تربیت فرزندان بهتر، روابط اجتماعی سالم‌تر و در نتیجه استحکام خانواده بیشتر خواهد بود.

ما دارای پیشینه فرهنگی و علمی غنی و کارآمدی برای مواجهه با مسایل خانواده هستیم. قرآن و کلمات پیامبر (ص) و معصومان (ع) سرشار از توصیه‌های کارآمد و متناسب با عصر حاضر، در باب اساسی‌ترین مسایل خانواده تا جزئی‌ترین موارد آن می‌باشد. مجموعه تعالیم اسلام در مورد خانواده آن قدر کامل است که می‌تواند، ما را به نظام و ساختاری رهنمون کند که پاسخگوی همه نیازهای مادی و روانی خانواده است. پیامبران الهی به ویژه پیامبر اسلام (ص)، در این راه نهایت سعی خود را مبذول نموده‌اند و در انجام این مأموریت، به نیازها، ویژگی‌ها و علایق فطری بشر به‌عنوان یک اصل مسلم توجه فراوان داشتند. به همین جهت دستورات تربیتی اسلام و تأسی به

رسول خدا (ص) صفت حمیده و پاکیزه‌ای است که هر کسی مخصوصاً زن و مرد مسلمان می‌توانند پایه‌های زندگی خود را بر اساس آنها استحکام بخشند. و با تحکیم این پایه‌ها تربیت صحیحی را نثار فرزندان خود نمایند. و جامعه را در رسیدن به هدف نهایی خود که همان تشکیل جامعه‌ای، به دور از اختلال و انحرافات اجتماعی است یاری رسانند.

منابع و مأخذ

- نهج الفصاحه* (خطبه‌ها و سخنان رسول مکرم اسلام). (بی‌تا). ابوالقاسم پاینده. انتشارات خاتم الانبیاء.
- نهج البلاغه* (للصبحی صالح). (۱۴۴۰). محمدبن حسن شریف رضی. قم: انتشارات هجرت.
- احمدی، محمدابراهیم. (۱۳۸۵). "پیامبر و اقتصاد خانواده". *کوثر*. شماره ۶۸ (زمستان).
- افروز، غلام علی. (بی‌تا). *همسران برتر*. انجمن اولیاء و مربیان. بی‌جا.
- انصاریان، حسین. (بی‌تا). *نظام خانواده در اسلام*. قم: ام ابیها.
- برهانیان، عبدالحسین. (۱۳۸۵). "نگاهی به سیره اقتصادی پیامبر خدا(ص)". *حصون*. شماره ۹.
- بهشتی، احمد. (۱۳۸۵). *خانواده در قرآن*. چاپ چهارم. قم: مؤسسه بوستان کتاب.
- تاج لنگرودی، محمد مهدی. (۱۳۷۰). *اخلاق انبیاء*. تهران: واعظ.
- ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن*. (۱۳۶۰). جمعی از مترجمان. تهران: انتشارات فراهانی.
- تنکابنی، مرتضی. (۱۳۷۴). *رهنمای انسانیت (سیری دیگر در نهج الفصاحه)*. تهران: دفتر فرهنگ اسلامی.
- حاجی حسینی، حسن. (بی‌تا). "بحران هویت و انحرافات اجتماعی". *فصلنامه کتاب زنان*. شماره ۱۷.
- حراعلی، محمدبن حسن. (بی‌تا). *وسائل الشیعه*. بیروت: دار احیاء التراث العربی.

سالاری فر، محمد رضا. (بی‌تا). *درآمدی بر نظام خانواده در اسلام*. چاپ دوم. قم: مرکز نشر هاجر.

شلبی، احمد. (بی‌تا). *زندگی اجتماعی از دیدگاه اسلام*. مترجم محمود اسداللهی. مشهد: آستان قدس رضوی.

شمس الدین، مهدی. (۱۳۷۲). *داستانهای تفسیر نمونه*، قم: انتشارات قدس. صابری یزدی، علیرضا. (۱۳۷۲). *الحکم الزاهره*، ترجمه‌ی محمد انصاری محلاتی، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی.

صادقی بلخایی، غلام حسین. (۱۳۸۵). "درس‌هایی از سیره‌ی رسول خدا (ص)". *کوثر*. شماره ۶۸ (زمستان).

طباطبائی. (۱۳۵۴). *سنن النبی (ع)*. ترجمه محمد هادی فقهی. تهران: انتشارات اسلامی.

طبرسی، حسن بن فضل. (۱۳۶۵). *مکارم الاخلاق*، ترجمه میرباقری. چاپ دوم. تهران: انتشارات فراهانی.

عامری، حمیده. (بی‌تا). "مقاله گستره عفاف به گستره زندگی". *فصلنامه کتاب زنان*. شماره ۱۳.

عبدالکریم، پاک نیا. (۱۳۸۰). "کار و اشتغال در سیره پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم". *کوثر*. شماره ۵۰ (تابستان).

فتاحی زاده، فتیحه. (۱۳۸۶). *زن در تاریخ و اندیشه اسلامی*. چاپ دوم. قم: مرکز چاپ و نشر تبلیغات اسلامی.

کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷). *الاصول الکافی*. محقق علی اکبر غفاری. چاپ چهارم. تهران: انتشارات دارالکتب الاسلامیه.

مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳). *بحار الانوار*. چاپ دوم. بیروت: انتشارات دارالاحیاء التراث العربیه.

محمدی نیا، اسدالله. (بی‌تا). *بهشت جوانان (آنچه باید یک زن و مرد بدانند)*. چاپ بیست و چهارم. قم: انتشارات نصایح.

مصاحب، غلام حسین. (۱۳۸۳). *دائرة المعارف فارسی*. چاپ چهارم. تهران: انتشارات امیر کبیر.

- مظاهری، حسین. (۱۳۷۶). *اخلاق و جوان*. جلد اول. قم: انتشارات شفق.
- نافعی‌فرد، کریم. (۱۳۸۳). *زن از دیدگاه اسلام و تمدن غرب*. چاپ دوم. تهران: انتشارات عابد.
- نورانی، مصطفی. (بی‌تا). *سعادت خانواده در ازدواج*. قم: مکتب اهل‌البیت (ع).
- نوری‌همدانی، حسین. (۱۳۸۹). *جایگاه بانوان در اسلام*. چاپ هشتم. قم: انتشارات مهدی موعود.
- یوسفی‌غروی، محمد هادی. (۱۳۸۲). *تاریخ تحقیقی اسلام*. ترجمه حسین علی‌عربی. قم: مؤسسه‌ی آموزشی پرورشی امام خمینی (ره).